

Л. Ю. Капітанчук*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕНЬ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ ЗА УЧАСТЮ НЕЛЕГАЛЬНИХ МІГРАНТІВ

Однією із рис, що притаманні суспільству на будь-якому етапі його становлення та розвитку є переміщення (міграція) населення. Її розміри та напрями, правове підґрунтя та відношення до неї країн-реципієнтів, транзиту та прийняття не були незмінними, як і вплив нелегальної міграції на соціальні процеси в окремих регіонах та у світі, в цілому.

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що, не дивлячись на певні відмінності у визначенні поняття “міграція”, автори, в основному, дотримуються тієї точки зору, що *міграція являє собою переселення, переміщення населення (індивіда або груп людей) в середині країни або із однієї країни в іншу, яка спрямована на оволодіння ресурсами нових територій і пов’язана із тимчасовою або постійною зміною місця проживання*¹.

Як вважають Ю. І. Римаренко², О. І. Піскун, І. М. Прибиткова та інші вчені³, нелегальна міграція може бути поділена на види за: способом реалізації — організована та неорганізована; *ступеням контролюваності* — легальна та нелегальна; територіальною ознакою — внутрішня та зовнішня; часовою ознакою — постійна (чи незворотна), тимчасова, сезонна, кочова; відношенням до країни — еміграція, імміграція, транзитна міграція. У той же час С. О. Мосьондз, поділяє міграцію на: сезонну, епізодичну, маятникову, зовнішню (еміграцію та міграцію), внутрішню (переміщення всередині країни), постійну (незворотна), зворотну (тимчасову), добровільну і вимушену, а мігрантів — на шість типів: переселенців, тих, що постійно проживають, зареєстрованих трудових мігрантів, нелегальних мігрантів, шукачів притулку, біженців, фактичних біженців⁴.

Геополітичні зміни останніх десятиліть ХХ — початку ХХІ століть, настільки суттєво вплинули на співвідношення протиріч у світі, що вони трансформувались, переважно, у площину невоєнного характеру, потягнувши за собою відповідно й зміни серед загроз національній безпеці в тому числі й України.

Аналіз сучасних загроз Україні та іншим країнам⁵ свідчить, що серед них з’явилась відносно нова загроза, яка була відсутня за радянського періоду — це нелегальна міграція. Здійснюючи певний дестабілізуючий вплив на ситуацію у країні, нелегальна міграція досягає на один із найважливіших чинників суверенітету України — її державний кордон.

На формування нелегальної міграції та її становлення до рівня загрози національній безпеці України впливає певна сукупність об’єктивних (геополітичне положення, наявність спільних кордонів з ЄС, транскордонний характер організованої злочинності) та суб’єктивних (прозорість кордонів, відсутність єдиного державного органу по протидії нелегальній міграції) чинників, які після розпаду Радянського Союзу почали активно використовуватися злочинними угрупованнями для створення та забезпечення функціонування каналів нелегальної міграції через нашу територію.

Особлива небезпека функціонування каналів нелегальної міграції полягає у можливості їх використання для переправлення осіб, які перебувають у розшуку, причетних до діючих терористичних та екстремістських організацій, неконтрольованого переміщення через кордон засобів терору, зброї та боєприпасів⁶.

© Капітанчук Л. Ю., 2009

* ад’юнкт Національної академії державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (м. Хмельницький)

¹ Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов/ Под ред. Н. Ю. Шведовой. — 17-е изд., стереотип. — М.: Рус. яз., 1985. — С. 301; Советский энциклопедический словарь/ Начно-редакционный совет: А. М. Прохоров (пред.). — М.: Советская Энциклопедия, 1981. — С. 810; Юридичний словник / За ред. В. М. Бабія, В. М. Корещького, В. В. Цветкова. — К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії Академії наук Української РСР, 1974. — С. 389; Пуригіна О. Г., Сардак С. Е. Міжнародна міграція: Навч. посіб. — К.: ВЦ “Академія”, 2007. — С. 23.

² Нелегальна міграція та торгівля жінками: у 2 кн. / За ред. Ю. Римаренка. — К.: НАВС, 2001. — Кн. 1.

³ Кузьменко О. В. Адміністративно-правова протидія нелегальній міграції в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. — К., 2000. — С. 10-11.

⁴ Мосьондз С. О. Адміністративно-правові основи державної міграційної політики в Україні: Навч. посіб. — К.: Магістр — ХХІ сторіччя, 2005. — 206 с.

⁵ Голик Ю. И. и др. Нелегальная миграция и криминальная миграция как угроза национальной безопасности Российской Федерации // Российский следователь. — 2008. — № 2. — С. 121-126.

⁶ Бондаренко О. Д. Міграційні тенденції та тактичні особливості дій незаконних мігрантів у сучасних умовах. Основні результати діяльності Держприкордонслужби щодо протидії незаконній міграції // Боротьба з протиправною діяльністю на державному кордоні України: теорія, практика, проблеми взаємодії: Мат. міжвід. наук-пр. конф. — Хмельницький, 2006. — С. 27-31.

Нелегальній міграції, як виду транскордонної організованої злочинної діяльності⁷, що досягла рівня загрози національній безпеці⁸ присвячена низка досліджень науковців України (І. К. Василенко, О. В. Кузьменко, О. А. Малиновської, В. І. Олефіра, Ю. І. Римаренка, І. І. Серової, О. У. Хомри, Ю. С. Шемшученка⁹), В. Е. Подшивалов¹⁰ та ін.

Не дивлячись на численні дослідження феномену “нелегальна міграція”, до теперішнього часу не вироблено єдиного підходу до її поняття, а тому змінюються і підходи як до її визначення, так і до її класифікації¹¹.

Поняття “нелегальна міграція” зустрічається у працях В. І. Олефіра, О. В. Кузьменко, В. Е. Подшивалова, І. І. Серової, О. А. Скігіна, проте ми дотримуємося точки зору А. П. Мозоля, який визначає “нелегальну міграцію” як *перетинання кордонів України з цілями або в порядку, що не відповідають її законодавству*¹².

На теперішній Україні класифікується як країна з змішаними потоками нелегальних мігрантів, а саме — країна виїзду, прийняття¹³ та транзиту нелегальних мігрантів. Так, за період 1991–2005 рр. лише органами охорони державного кордону України виявлено понад 126 тис. іноземців та осіб без громадянства — представників 178 країн, які намагались незаконно потрапити через територію України до країн Західної Європи¹⁴; у 2004 році було порушено 56 кримінальних справ щодо 58 осіб, у 2005 році — 86 справ щодо 102 осіб, у 2006 році — 99 справ щодо 59 осіб, у 2007 році — 91 справа щодо 81 особи, у 2008 році — 89 кримінальних справ стосовно 88 осіб, із яких за підслідністю до слідчих підрозділів СБУ через відповідні прокуратури було направлено 62 кримінальні справи стосовно 88 осіб та 2 справи 2007 року¹⁵.

Дослідження нелегальної міграції свідчить про те, що їй притаманні ознаки, як виду організованої злочинної діяльності — протиправність, організованість, конспірація, спеціалізація, вдосконалення, інформаційне забезпечення. Згідно оцінок експертів за прибутковістю нелегальна міграція стоїть на третьому місці після незаконного обігу зброї та наркотиків. Протиправність як ознака злочинної діяльності відрізняє її від інших видів людської діяльності. Організованість нелегальної міграції полягає у тому, що біля

⁷ Протокол против незаконного ввоза мигрантов по суше, морю и воздуха // Конвенция ООН против транснациональной организованной преступности и протоколы к ней. — Нью-Йорк: ООН, 2002. — 98 с.; Мозоль А. П. Криминологічні проблеми нелегальної міграції в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. — К., 2002. — 18 с.; Сاینчин А. С., Похіла І. Б., Пругула А. М. Методика розкриття незаконного переправлення осіб через державний кордон України (криміналістичні та оперативно-розшукові аспекти): Монографія. — Одеса: Фенікс, 2008. — 368 с.

⁸ Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р., № 964-IV // ВВР. — 2003. — № 39. — Ст. 351.

⁹ Василенко І. К. Протидія незаконній міграції населення країн Азії в Європу через територію України (організаційно-правовий аспект): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна академія держ. податк. служби України. — Ірпінь, 2006. — 20 с.; Кузьменко О. В. Адміністративно-правова протидія нелегальній міграції в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. — К., 2000. — 196 с.; Малиновська О. А. Мігранти, міграція та українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями. — К.: Вид-во НАДУ, 2004. — 212 с.; Хомра О. У. Нелегальна транзитна міграція як загроза національній безпеці України // Стратегічна панорама. — 2003. — № 1. — С. 107-117; Олефір В. І. Протидія нелегальній міграції як форма забезпечення громадського порядку // Право України. — 2005. — № 1. — С. 82-85; Серова І. І. Міжнародно-правові механізми протидії нелегальній міграції: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; НАН України. — К., 2004. — 17 с.; Колосков В. В., Загородний В. П., Сероглазов В. Ф. Проблемні питання щодо протидії екстремізму й тероризму на державному кордоні України // Науковий вісник Державної прикордонної служби України: Наук.-практ. альманах. — 2005. — № 4. — С. 14-19; Нелегальна міграція та торгівля жінками у міжнародно-правовому контексті: У 2 кн. Кн. 1, ч. 1. Науково-практичний та документально-джерельний комплекс / Ред.: Ю. С. Шемшученко; Я. Ю. Кондратьєв; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. акад. внутр. справ. — К., 2001. — 510 с.

¹⁰ Ивахнюк И. Две миграционные системы в Европе: тенденции развития и перспективы взаимодействия [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.archipelag.ru/agenda/povestka/povestka-immigration/strategii/dve_sistemi

¹¹ Подшивалов В. Е. Международно-правовые проблемы предупреждения и пресечения незаконной миграции: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — СПб., 2004. — 24 с.; Лапшин Г. М. Методика расследования незаконного пересечения государственной границы РФ: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. — СПб., 2002. — 152 с.

¹² Олефір В. І. Теоретико-концептуальні засади міжнародно-правового визначення нелегальної міграції // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. — 2005. — № 1. — С. 158-164; Мосьондз С. О. Вказ. праця; Пурігіна О. Г., Сардак С. Е. Вказ. праця. — С. 29.

¹³ Мозоль А. П. Криминологічні проблеми нелегальної міграції в Україні: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. — К., 2002. — С. 24.

¹⁴ Зінкевич С. О. Положення міжнародного та національного законодавства з питань реадмісії // Науковий вісник Державної прикордонної служби. Наук.-практ. альманах. — 2006. — № 3. — С. 60.

¹⁵ Цибровський М. Ю. Методичний апарат вибору раціональних значень параметрів системи протидії незаконній міграції на державному кордоні: Дис. ... канд. військ. наук: 20.02.12. — Хмельницький, 2007. — 204 с.

¹⁶ Огляд стану дізнання та адміністративного провадження у 2005 році / Адміністрація Державної прикордонної служби України. — К., 2005. — 7 с.; Огляд стану роботи з іноземцями, дізнання та адміністративного провадження в органах охорони державного кордону у 2006 році // Управління по роботі з іноземцями, дізнання та адмін. провадження Департаменту охорони державного кордону. — К., 2007. — 14 с.; Огляд стану роботи з іноземцями, дізнання та адміністративного провадження в органах охорони державного кордону у 2008 році // Управління по роботі з іноземцями, дізнання та адмін. провадження Департаменту охорони державного кордону. — К., 2009. — 32 с.

90 % мігрантів переправляються під “патронатом” організованих злочинних формувань¹⁶. Конспірація при переправленні нелегальних мігрантів через державний кордон використовується на всіх етапах цієї злочинної діяльності: підготовці, вчиненні та прихованні слідів злочину. Щодо спеціалізації, то нелегальній міграції притаманний розподіл ролей — на організаторів, переправників, пособників. Ознака вдосконалення діяльності або постійного поновлення її засобів і методів припускає не тільки використання науково-технічних досягнень, а й сам підхід до здійснення діяльності — пристосування до нових умов, пошук нових сфер “прикладення сил”. Інформаційне забезпечення здійснення нелегальної міграції, як і інших видів злочинної діяльності, полягає у закономірному взаємозв'язку цілей, що плануються, з обсягом і якістю даних, які ефективніше дозволяють вчиняти злочини¹⁷.

Нелегальна міграція як будь-який інший вид організованої злочинної діяльності тісно пов'язана з іншими видами транскордонної злочинної діяльності — контрабандою наркотичних засобів і психотропних речовин, торгівлею людьми, незаконним обігом зброї, тероризмом та ін.

Таким чином, актуальність нашого наукового дослідження полягає у тому, що констатуємо наявність нелегальної міграції як загрози національній безпеці України, як різновиду транскордонної злочинної діяльності, виникає потреба у розробці наукового підґрунтя щодо протидії цьому явищу, в тому числі криміналістичними засобами.

Більшість розвинутих країн Західної Європи та Америки відчувають на собі дестабілізуючий вплив нелегальної міграції, яка перетворилася у проблему загальносвітового значення¹⁸, а тому вони приймають ряд заходів щодо зменшення рівня цієї загрози¹⁹.

Аналіз наукових джерел свідчить про відсутність серед вчених єдиного розуміння щодо співвідношення понять “боротьба зі злочинністю” та “протидія злочинності” взагалі, та щодо нелегальної міграції, зокрема.

Ми підтримуємо думку тих авторів, які вважають що некоректно використовувати термін “боротьба” по відношенню до злочинності²⁰, тому що результатом “боротьби” може бути лише перемога чи поразка. Правоохоронні органи “... створюють умови, що суттєво затрудняють вчинення злочинів..., розслідують злочини, здійснюють оперативно-розшукові заходи та кримінально-виконавчі функції”²¹, що по суті спрямовано на контроль злочинності, в ході якого здійснюється її протидія, тобто *спрямовувати дію проти когось, чого-небудь, діяти всупереч комусь, чомусь*²².

Нинішня ситуація, яка склалася на державному кордоні вимагає постійного вдосконалення існуючих та розробки нових підходів у протидії нелегальній міграції.

Протидія нелегальній міграції може розглядатися як прерогатива держави та суспільства в цілому, — у широкому розумінні, а також діяльність окремих суб'єктів (в т. ч. правоохоронних органів), на окремих ділянках (каналах) нелегальної міграції чи в окремі періоди, у вузькому розумінні. Вона потребує комплексної, динамічної, взаємоузгодженої, нормативно-правової та матеріально-забезпеченої системи заходів, які в, широкому аспекті, охоплюють її елементи, що суттєво впливають на стан протидії нелегальній міграції, а саме — мету, завдання, напрями, об'єкт, суб'єкти, засоби та принципи.

¹⁶ Скулиш Є. Д. Вплив транснаціональної організованої злочинності на нелегальну міграцію в сучасних умовах // Ерліхівський збірник. Юрид. фак-т Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. — Вип. 4-5. — Чернівці: Рута, 2005. — С. 197.

¹⁷ Євдокіменко С. В. Злочинна діяльність: сутність та криміналістичні аспекти боротьби з нею: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. МВС України. — К., 2002. — С. 9.

¹⁸ Конвенція Організації Об'єднаних Націй против транснаціональної організованої преступности // Конвенція Організації Об'єднаних Націй против транснаціональної організованої преступности: док. ООН A/RES/55/25, 8 янвня 2001 г. / Генеральная Ассамблея ООН. — Нью-Йорк, 2001. — С 4-38.

¹⁹ Олєфір В. І., Жук В. О., Мосьондз С. О. Імміграційний контроль: підходи до вивчення // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. — К., 2004. — № 2. — С. 22-27.

²⁰ Васильєв Г. Н., Сантарович В. М., Стещенко А. С. Управление в органах внутренних дел: Учеб-метод. пособ. — Мн.: ОО “Молодежное научное общество”, 2002 — С. 21.

²¹ Там само; Любченко Д. І. Поняття протидії корупції [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://police.naiu/kiev/ua/tslc/pages/biblio/visnik/2003_1/_zmist01/lubchnko.htm.

²² Новий тлумачний словник української мови. У 3-х т. / Укл.: В. В. Яременко, О. М. Сліпучко. — 2-ге вид. — К.: Аконт, 2001. — Т. 3. — С. 127.

Серед заходів протидії, які можуть бути систематизовані за обсягами, термінами проведення, методами впливу, галузями законодавства та напрямками діяльності суб'єктів протидії, значне місце належить нормативно-правовому забезпеченню, яке регулює діяльність суб'єктів протидії нелегальної міграції, визначає відповідальність та заходи її реалізації. Нормативно-правове регулювання відповідальності осіб, причетних до нелегальної міграції регулюється низкою нормативно-правових актів²³, аналіз яких свідчить про те, що позиція законодавця за посягання на недоторканість державного кордону була неоднозначною, свідченням чому є численні зміни у чинному кримінальному та адміністративному законодавстві на протязі останнього часу²⁴. Так, у 2004 році ст. 331 КК “Незаконне перетинання державного кордону України” була декриміналізована. Згідно світової практики декриміналізація певного суспільно — негативного явища здійснюється у випадку втрати ним суспільної небезпеки чи її суттєвого зменшення. Однак, статистичні дані свідчать, що тенденції протиправної діяльності, пов'язаної із порушенням державного кордону нелегальними мігрантами зберігаються. А тому, на нашу думку, декриміналізація ст. 331 КК України “Незаконне перетинання державного кордону України”²⁵ у зв'язку з цим, не є доречною при масовому посяганні на один із найважливіших атрибутів держави — державний кордон та його недоторканість. На нашу думку, доцільно було б змінити санкцію ст. 331 КК України, перевівши її із площини каральної в економічну та змінити (спростити) процедуру провадження кримінальних справ із традиційної у спрощену — *протокольну форму підготовки досудових матеріалів*.

Суб'єктами протидії нелегальній міграції виступають органи, які визначають напрями внутрішньої і зовнішньої політики нашої держави — Президент України, органи законодавчої і виконавчої влади — Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, а також ті, які безпосередньо здійснюють правоохоронні функції — Міністерство внутрішніх справ України, Державна прикордонна служба України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України чи в межах своїх основних повноважень мають змогу здійснювати заходи протидії нелегальній міграції — Міністерство закордонних справ, Держкомнацміграції. Особливе місце відповідно до чинного законодавства в системі суб'єктів протидії нелегальній міграції належить Державній прикордонній службі України²⁶.

Практика реалізації функцій органами охорони державного кордону щодо протидії нелегальній міграції, зокрема, розслідування справ пов'язаних із переправленням нелегальних мігрантів через державний кордон, ставить перед правоохоронними органами та вченими низку проблемних криміналістичних теоретико-прикладних питань, які потребують нагального комплексного підходу щодо їх вирішення. Як свідчить аналіз розслідування злочинів, дієвість заходів у протидії нелегальній міграції значною мірою залежить від досягнень криміналістики.

А тому, ми вважаємо, що на сьогоднішній день є актуальними питання розробки криміналістичного забезпечення протидії нелегальній міграції у тому числі її проявам на державному кордоні України та внесення криміналістичних рекомендацій, які б відповідали потребам практики у протидії нелегальній міграції не як окремим злочинним проявам, а — виду злочинної діяльності, не лише технічного та фінансового забезпечення, але й — наукового²⁷.

²³ Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р., № 964-IV // ВВР. — 2003. — № 39. — Ст. 351.; Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р., № 2229-XII // ВВР. — 1992. — № 27. — Ст. 382; Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 р., № 661-IV // ВВР. — 2003. — № 27. — Ст. 208; Про Службу зовнішньої розвідки України Закон України від 01.12.2005 р., № 3160-IV // ВВР. — 2006. — № 8 — Ст. 94; Про ратифікацію Угоди про співпрацю держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав у боротьбі з незаконною міграцією: Закон України від 17.03.1999 р. // ВВР. — 1999. — № 17. — Ст. 116; Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 червня 2007 року “Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності”: Указ Президента України від 20.07.2007 р., № 657/2007 // ОВУ. — 2007. — № 21. — Ст. 16; Про Концепцію розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року: Указ Президента України від 19.06.2006 р., № 546/2006 // ОВУ. — 2006. — № 25. — Ст. 14.

²⁴ Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. — К.: Политиздат, 1978. — 683 с.; Кримінальний кодекс України: Затвердж. Законом від 28.12.1960 р.: Офіц. текст із змінами та доп. за станом на 1 лют. 1993 р. — К.: Україна, 1993. — 183 с. 48 Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо боротьби з нелегальною міграцією: Закон України від 08.01.2001 р., № 2247-III // ВВР. — 2001. — № 13. — Ст. 66; Кримінальний кодекс України: Чинне законодавство зі змінами та допов. Станом на 20 лют. 2007 р. — К.: Вид. ПАЛІВОДА А. В., 2007. — 176 с.

²⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо перетинання державного кордону України: Закон України від 18.05.2004 р., № 1745-IV // ВВР. — 2004. — № 36. — Ст. 430.

²⁶ Капітанчук Л. Ю. Роль та місце Державної прикордонної служби України у протидії нелегальній міграції // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. — 2007. — № 4 (24). — С. 303-309.

²⁷ Левковський В. Ф. Стан та шляхи боротьби з нелегальною міграцією в Україні // Боротьба з організованою злочинністю та корупцією (теорія і практика). — 2002. — № 6. — С. 41-46; Толочко Г. В. Протидія нелегальній міграції в Україні: правовий аспект. // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. — 2004. — № 6. — С. 48-55.

Аналіз наукових досліджень в Україні та за кордоном щодо криміналістичного забезпечення та практики розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням державного кордону нелегальними мігрантами²⁸ свідчить, що вони не у повній мірі задовольняють потреби науковців і практиків.

Так, серед вчених-криміналістів України проблеми розслідування злочинів пов'язаних з незаконним переправленням нелегальних мігрантів через державний кордон України не досліджувалися на монографічному рівні. Зокрема, А. В. Іщенко²⁹ вказує на те, що не існує розробок розслідування даного злочину, що безпосередньо негативно впливає на ефективність розслідування. Підтвердженням цього є результати опитування офіцерів органів дізнання Державної прикордонної служби України (ДПС України), 81 % яких вважають доцільною розробку та впровадження у практику органів дізнання методики розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України.

У структурі методики розслідування злочинів ключове місце займає *криміналістична характеристика злочинів*. Підходи щодо визначення структури криміналістичної характеристики злочинів — різні. Проте її зміст містить науково обґрунтований, систематизований опис різноманітних складових та взаємозв'язків між ними, що є характерними для процесу підготовки, вчинення та укриття злочинів, отриманих у результаті аналізу та узагальнення передового досвіду боротьби з ними.

Ми вважаємо, що зміст криміналістичної характеристики злочину визначається саме видом вчиненого злочину. Так, складові криміналістичної характеристики у своїй сукупності повинні виражати суть та зміст злочину, відображати типові властивості та ознаки. Разом з тим у структурі криміналістичної характеристики повинні бути присутні специфічні та властиві лише даній різноманітності злочинів якості, риси та обставини. З'ясування сукупності вище перерахованих даних повинно сприяти успішному розкриттю та розслідуванню злочинів. При цьому наукове та практичне значення буде тим вище, чим точніше виділені як її складові відмінні для цього виду злочинів обставини³⁰. На думку Р. С. Белкіна, у криміналістичній характеристиці злочинів окрім даних кримінально-правового та кримінологічного характеру є лише один дійсно криміналістичний елемент — *спосіб вчинення та приховування злочину і сліди, що ним залишаються*³¹.

Дослідження способу, як елементу криміналістичної характеристики незаконного порушення державного кордону вперше на дисертаційному рівні здійснив Ю. І. Літвін, який відзначив, що встановлення способу порушення державного кордону та його приховування здійснюється, в значній мірі по виявлених ознаках порушення в результаті огляду місця події. Встановлення способу порушення кордону передбачає не тільки опис дій порушника кордону, але й опис типових наслідків застосування певного способу перетинання кордону, тобто слідів, які залишає даний спосіб та місць, де ці сліди можуть бути виявлені³².

Спосіб переправлення незаконних мігрантів через державний кордон, як один із визначальних елементів криміналістичної характеристики, охоплює *взаємообумовлену сукупність дій осіб, діяльність яких спрямована на переправлення незаконних мігрантів через державний кордон із порушенням чинного законодавства, а також осіб, які безпосередньо перетинають державний кордон (незаконні мігранти)*. Способи незаконного переправлення осіб через державний кордон постійно видозмінюються під впливом міграційних та інших факторів.

А тому, на нашу думку, в основі криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із порушенням державного кордону нелегальними мігрантами, як складової методики

²⁸ Лапшин Г. М. Указ. работа; Капітанчук Л. Ю. Спосіб вчинення злочину та його особливості при незаконному переправленні осіб через державний кордон України // Форум права. — 2008. — № 2. — С. 210-219 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-2/08kljdiku.pdf>; Сич В. О. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням державного кордону: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 20.02.03 / Академія прикордонних військ України. — Хмельницький, 1998. — 18 с.; Літвін Ю. І. Огляд місця події при порушенні державного кордону України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 20.02.03 / Академія прикордонних військ України. — Хмельницький, 1998. — 18 с.; Онисько О. І. Види слідів та використання їх при розслідуванні незаконного перетинання державного кордону (за матеріалами органів дізнання Прикордонних військ України): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2003. — 24 с.

²⁹ Іщенко А. В., Красюк І. П., Матвієнко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів: Монографія. — К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. — 212 с.

³⁰ Криміналістика / Под ред. И. Ф. Пантелеева. — М., 1984. — С. 372-377.

³¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. — М.: НОРМА (Издательская группа НОРМА — ИНФРА-М), 2001. — С. 222-223.

³² Литвин Ю. И. Осмотр места происшествия при нарушении государственной границы Украины: Дисс. ... канд. юрид. наук: 20.02.03. — Хмельницький, 1998. — С. 21.

розслідування злочинів цієї категорії, необхідно виділити спосіб, слідову картину, обставин та обстановку вчинення злочину, а також особу мігранта та осіб, причетних до його переправлення через державний кордон. Як свідчить аналіз наукових джерел, у дослідженні окремих елементів методики порушень державного кордону³³ недостатньо уваги приділяється, зокрема, такому елементу, як нелегальний мігрант та особливості порушення державного кордону з його участю.

Так, заходи, що були вжиті правоохоронними органами, починаючи з 2002 року щодо протидії нелегальній міграції на каналах легального в'їзду, переорієнтували потоки нелегальних мігрантів з пунктів пропуску на "зелену" ділянку кордону. Серед іноземців, які мають намір нелегально потрапити за кордон, канали легального в'їзду використовують лише 14,6 %.

На формування слідової картини при порушенні державного кордону нелегальними мігрантами впливають спосіб вчинення злочину та місце вчинення злочину (характеризується особливостями ділянки державного кордону); система заходів (загальнодержавних та спеціальних) протидії незаконній міграції та її стан, рівень зорганізованості злочинного угруповання.

Особливістю слідової картини у злочинах, пов'язаних із порушенням державного кордону нелегальними мігрантами є те, що вона:

- відображає об'єктивовану у способі поведінку нелегального мігранта (-ів) та осіб, причетних до переправлення їх через кордон;
- може об'єднувати слідові картини нелегальних мігрантів та переправників у разі спільного порушення кордону,
- може включати автономні (локалізовані) слідові картини нелегальних мігрантів та переправників (організаторів);
- зосереджена, в основному, поза пунктами пропуску.

Аналіз слідових картин при порушенні державного кордону нелегальними мігрантами за певними елементами слідової доріжки дає можливість зробити висновок про те, що вони є вихідцями Південно-Східної Азії.

Особливістю порушень державного кордону за участю нелегальних мігрантів є те, що у більшості випадків вони здійснюються поза пунктами пропуску через державний кордон, що безпосередньо впливає на характер слідової картини порушення. Так, з числа кримінальних справ порушених органами дізнання ДПС України за ознаками злочину передбаченого ст. 332 КК України у 2006 році у 70,7 % випадків, у 2007 році — 76,92 % випадків перетинання державного кордону здійснювалося саме таким чином.

Так, при розслідуванні кримінальних справ використовуються сліди людини у 77,4 % випадків та сліди транспортних засобів — у 45,1 % випадків. Однак, створений ДПС України Окремий відділ криміналістичних досліджень паспортних документів Держприкордонслужби наділений повноваженнями проведення лише експертно-криміналістичних досліджень паспортних документів, а використання на сьогоднішній день можливостей експертних закладів інших відомств ускладнено організаційно та фінансово.

Серед нелегальних мігрантів — порушників державного кордону України на сьогодні можна виділити декілька основних груп за соціально-економічними та демографічними характеристиками — це "сімейні" або економічні мігранти; молоді часто неодружені чоловіки та одинокі жінки.

Серед опитаних нелегальних мігрантів — порушників кордону в 2006 році визначальними причинами, що спонукали до міграції 52,85 % вказали саме на незадовільне економічне становище родини чи відсутність перспективи працевлаштування (11,42 %), 21,42 % — перебування родичів в еміграції, 14,28 % — військовий конфлікт у країні походження, 69,38 % на необхідність у пошуку роботи, а 22,44 % — зазначили потребу в покращенні матеріального становища.

Мігрантів — порушників державного кордону, на нашу думку, можуть бути класифіковані за *правовою підставою перетинання державного кордону України* (відсутність правових підстав перетинання кордону на *усьому маршруті переміщення* — проникнення в Україну, переміщення по її території та вибуття із України); відсутність правових підстав перетинання кордону на *окремих ділянках маршруту*); *способом переправлення через державний кордон* (одинаки, групою); *мотивами міграції* (працевлаштування, поєднання сімей, навчання, туризм); *причинами міграції* (соціальні, військово-політичні, економічні, релігійні); *за соціальним статусом мігрантів у країні проживання* (безробітні, тимчасово працюючі, мали власний бізнес, студент (учень),

³³ Сاینчин А. С., Похіла І. Б., Прутула А. М. Вказ. праця; Сич В. О. Вказ. праця; Літвін Ю. І. Вказ. праця.

пенсіонери, військовослужбовці); *за віком* (до 20-ти років, 20-30 років, 30-40 років, 40-50 років); *по відношенню до громадянства* (іноземці, особи без громадянства).

Важливою складовою у протидії нелегальній міграції є дієвість системи заходів щодо виявлення порушень державного кордону нелегальними мігрантами, яка реалізується відповідними державними суб'єктами. Система заходів виявлення забезпечується, відповідно до чинного законодавства, органами Державної прикордонної служби, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Державної податкової служби та Служби зовнішньої розвідки України, які зобов'язані та мають можливість виявляти ознаки порушення державного кордону нелегальними мігрантами.

Так, органи охорони Державної прикордонної служби України здійснюють виявлення порушень державного кордону України процесі повсякденної службової діяльності; оперативно-розшукової діяльності, яка здійснюється до порушення кримінальних справ, а також в процесі оперативного супроводу інших кримінальних справ; розвідувальної діяльності; кримінально-процесуальної та адміністративно-юрисдикційної діяльності.

Так, у 2006 році найбільша кількість кримінальних справ від загальної кількості порушувалась в прикордонних загонах: Чопському — 20,2 %, Мостиському — 19,1 % та Львівському — 16,2 %, у 2007 р. відповідно — у Чопському — 23,2 %, Мостиському та Львівському прикордонних загонах по 10 % кримінальних справ, у 2008 р. найбільшу кількість було порушено у Чопському — 34,8 %, Мукачівському — 15,7 % та Мостиському прикордонних загонах — 14,6 %.

Виявлення порушень державного кордону з участю нелегальних мігрантів органами охорони державного кордону здійснюється:

— від виявлених ознак порушення кордону — до встановлення суб'єктів злочинної діяльності;

— від виявлених суб'єктів організованої злочинної діяльності по переправленню нелегальних мігрантів — до виявлення ознак їх злочинної діяльності.

Аналіз практики діяльності ДПС України та змін у тактиці порушення кордону нелегальними мігрантами³⁴, на нашу думку, доцільно розширити сферу оперативно-розшукової діяльності органів охорони державного кордону за межами прикордонного контрольованого району одночасно з широким застосуванням сучасних технічних засобів охорони кордону. Крім того, доцільно було б тимчасово з метою концентрації оперативних сил та засобів для нейтралізації каналів нелегальної міграції створити єдиний центр координації діяльності правоохоронних органів України, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність із залученням Служби зовнішньої розвідки України, яка здійснює контроль каналів нелегальної міграції за межами України.

Як свідчить аналіз провадження слідчих дій, органи охорони державного кордону, виходячи із завдань, які стоять перед ними як органами дізнання мають місце проблеми при провадженні зокрема таких слідчих дій — огляду місця події (взаємодія із підрозділами, які виявили порушення державного кордону, техніко-криміналістичне забезпечення та використання спеціальних знань), допити (залучення перекладачів та фіксація допиту з допомогою техніко-криміналістичних засобів, допити осіб, які знаходяться за кордоном), пред'явлення особи для впізнання (залучення статистів схожої зовнішності із нелегальними мігрантами окремих держав), очна ставка (протидія розслідуванню із боку затриманих порушників — нелегальних мігрантів, які проходять відповідні інструктажі — підготовку з боку організаторів каналу переправлення нелегальних мігрантів), відтворення обстановки та обставин події (при порушенні державного кордону в темну пору доби, складних погодних умовах, реадмісії нелегальних мігрантів, які затримані в країнах Євросоюзу).

Таким чином, маючи всі підстави стверджувати, що нелегальна міграція на сьогоднішній день стала однією із загроз національній безпеці України, а тому, аналіз стану протидії цьому явищу свідчить про нагальну потребу у належному криміналістичному забезпеченню діяльності правоохоронних органів, що має включати відповідні подальші наукові розробки для їх потреб щодо окремих елементів позавидової методики розслідування порушень державного кордону України нелегальними мігрантами.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального процесу та криміналістики
Національної академії державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького (протокол № 19 від 24 лютого 2009 року)*

³⁴ Бондаренко О. Д. Вказ. праця. — С. 30.